

ABDULLAEV Ravshan Vahidovich,
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
Islom iqtisodiyoti va moliyasi, ziyorat turizmi
kafedrası professori, iqtisod fanlari doktori
ravshan.v.abdullaev@gmail.com

ORIFJONOV Maxammadjon Shoodiljon o'g'li,
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi,
1-kurs magistranti
orifjonovm52@gmail.com

YASHIL SUKUK – KORXONALAR INNOVATSION FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY YECHIMI

ЗЕЛЁНЫЙ СУКУК – СОВРЕМЕННОЕ РЕШЕНИЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

GREEN SUKUK – A MODERN SOLUTION FOR DEVELOPING ENTERPRISES' INNOVATIVE ACTIVITIES

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashil sukuk korxonalarning innovatsion faoliyatini rivojlantirishning zamonaviy usuli sifatida atroflicha o'rganilgan. Xususan, maqolada innovatsiya tushunchasi, uning ta'rifi, korxonalarda hozirgi raqobat darajasi yuqori bo'lgan bozorda innovatsion faoliyatini rag'batlantirishning dolzarbligi, korxonalar innovatsion faoliyatini moliyalashtirish usullari, yashil sukuk tushunchasi, yashil sukukning hozirgi holati va yashil sukuk innovatsiyalarni rag'batlantirishning zamonaviy usuli sifatida hozirda mavjud va dolzarb bo'lgan eng so'nggi malumotlar asosida atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, korxona, yashil sukuk, raqobat, raqobatbardoshlik, innovatsion faoliyat, sukuk, islomiy moliyalashtirish.

Аннотация. В данной статье зелёные сукук всесторонне рассматриваются как современный способ развития инновационной деятельности предприятий. В частности, в статье раскрыты понятие инновации, его определение, актуальность стимулирования инновационной деятельности предприятий в условиях высокой конкуренции на современном рынке, способы финансирования инновационной деятельности предприятий, понятие

зелёных сукуков, текущее состояние зелёных сукуков, а также их значение как современного механизма стимулирования инноваций на основе последних и актуальных данных.

Ключевые слова: инновация, предприятие, зелёные сукуки, конкуренция, конкурентоспособность, инновационная деятельность, сукук, исламское финансирование.

Annotation. This article provides a comprehensive study of green sukuk as a modern method for developing the innovative activities of enterprises. In particular, the article explores the concept of innovation, its definition, the relevance of promoting innovative activity in enterprises operating in today's highly competitive market, methods of financing innovative activities, the concept of green sukuk, the current state of green sukuk, and its role as a modern tool for encouraging innovation, based on the most recent and relevant data.

Keywords: innovation, enterprise, green sukuk, competition, competitiveness, innovative activity, sukuk, Islamic financing.

KIRISH

Bugungi kunda ishlab chiqarishning rivojlanishi fan-texnika taraqqiyotiga ta'sir etib bormoqda. Fan-texnika taraqqiyoti yutuqlaridan o'z vaqtida foydalanish har bir korxona faoliyatidagi, shuningdek iqtisodiyotni rivojlantirishdagi muhim omil ekani, mahalliy hamda xorijiy olimlar tomonidan ko'p marta ta'kidlangan. Innovatsion faoliyat bugungi kunda mamlakat iqtisodiyotining o'sishi omili sifatida raqobatbardosh tovarlar va xizmatlar yaratishning eng muhim shartlaridandir. "Innovatsiya" deganda biz, yangi texnologik jarayonlarni tatbiq etish, yangi texnik imkoniyatlarga ega, zamonaviy mashina va dastgohlarni joriy etish, yangi, ilgari talab bo'lmagan mahsulot turlarini ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish, mavjud innovatsiyalarni keng tatbiq etishni nazarda tutamiz. Innovatsion faoliyatni rivojlantirishga yurtimida ham katta e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-sentabrdagi PF-158-son "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni bilan "Iqtisodiyot tarmoqlarining "drayver" yo'nalishlarida 850 turdagi innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish", "O'zbekistonning Global innovatsion indeksda Top-50 talik mamlakatlar ro'yxatiga kirishini ta'minlash" hamda "ichki va tashqi bozorlarda tijoratlashtirish natijasida yaratiladigan yangi innovatsion ishlanmalar

sonini 2 baravarga oshirish” ustuvor vazifalar sifatida belgilab berilgan[1]. 2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasi doirasida, strategiyani hududlar kesimida amalga oshirishning maqsadli ko‘rsatkichlari, shu jumladan, quyidagilarni nazarda tutadi:

– hududdagi innovatsion markazlar sonini 494 tagacha yetkazish;

– texnologik innovatsiyalar bilan shug‘ullanuvchi mahalliy sanoat korxonalari sonini 600 tagacha yetkazish;

– hududlarda yaratiladigan yangi texnologiyalar sonini 384 tagacha oshirish;

– hududlarda yillik ro‘yxatga olingan patentlar sonini 184 tagacha yetkazish;

– xorijiy tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan ilmiy, innovatsion va texnologik loyihalar sonini 183 tagacha oshirish;

– innovatsion startaplar sonini 1 437 tagacha yetkazish[2].

Innovatsion faoliyatni rivojlantirishda uni moliyalashtirish asosiy omillardan hisoblanadi. Hozirgi kunda moliyalashtirishning turli shakllari mavjud. Ayniqsa islomiy moliyalashtirish asosidagi “Yashil sukuk” ni ta’kidlashimiz o‘rinlidir. Bunday moliyalashtirishga hozirda talab kundan kunga ortib bormoqda, buning asosiy sabablari qilib uning adolatli tamoyillari va keltirayotgan samaralarini aytishimiz mumkin.

ASOSIY QISM

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish ko‘plab firmalar uchun muhim muammo hisoblanadi. Innovatsiyalarga investitsiyalarni kamaytiradigan moliyaviy cheklovlar uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishga to‘sqinlik qilganligi sababli, korxonalar o‘zlarining innovatsion faoliyatini moliyalashtirish uchun foydalanishi mumkin bo‘lgan moliyalashtirishning turli manbalarini, shuningdek, innovatsion biznesni moliyalashtirish uchun ishlab chiqishlari mumkin bo‘lgan aralashuvlarni tushunishlari kerak. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish boshqa investitsiya turlariga qaraganda bir necha sabablarga ko‘ra qiyinroqdir. Korxonalar innovatsiyalarni moliyalashtirishda ichki vositalariga quyidagi bir qancha vositalardan foydalanishi mumkin:

– o‘z faoliyatidan olgan foydasining bir qismi innovatsion loyihalarni moliyalashtirishga yo‘naltirilishi orqali;

– asosiy vositalarning eskirishi hisobiga ajratilgan mablag‘lar yangi texnologiyalarni joriy etishga yoki mavjudlarini modernizatsiya qilishga ishlatilishi orqali;

– korxonaning boshqa aktivlarini sotish yoki optimallashtirish natijasida olingan mablag‘lar ham innovatsiyalarni moliyalashtirishga yo‘naltirilishi orqali;

– innovatsion loyihalarini amalga oshirish uchun tijorat banklaridan kredit olishlari orqali;

– aksiyalar chiqarib mablag‘lar jalb qilish orqali.

“Yashil sukuk” - islom moliyasi tamoyillariga mos keladigan va atrof-muhitga ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan loyihalarni moliyalashtirish uchun ishlatiladigan sukukning bir turini anglatadi. Boshqacha qilib aytganda, bu islomiy “yashil obligatsiyalar” dir.

Yashil sukukning asosiy xususiyatlari uning shariatga muvofiqligi, ya’ni ular foiz (riba)ni taqiqlash kabi islom moliyasi qoidalariga rioya qiladi. Investorlarga daromad loyihaaning foydasini bo‘lishish, ijara shartnomalari yoki aktivlarga bog‘langan boshqa shariatga mos tuzilmalar orqali to‘lanadi. Ekologik yo‘naltirilganligi, ushbu sukuklardan tushgan mablag‘lar faqat atrof-muhitga foyda keltiradigan loyihalarni moliyalashtirishga yo‘naltiriladi. Yashil sukuk orqali moliyalashtirilishi mumkin bo‘lgan loyihalar misollari qilib quyidagilarni keltirishimiz mumkin: qayta tiklanadigan energiya loyihalari (quyosh, shamol, gidroenergetika), energiya samaradorligini oshirish tashabbuslari, yashil binolar, barqaror suv va chiqindi boshqaruvi, barqaror qishloq xo‘jaligi.

Yashil sukukning quyidagi afzalliklarini keltirishimiz mumkin. Barqaror rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash, ular islom kapitalini ekologik jihatdan mas’uliyatli loyihalarga yo‘naltirish orqali barqaror rivojlanishga hissa qo‘shadi. Investorlar uchun yangi imkoniyatlar, ular shariatga rioya qilgan holda ekologik toza investitsiyalarga qiziqqan investorlar uchun imkoniyat yaratadi. Obro‘ va shaffoflikni oshirish, Yashil sukuk chiqarish kompaniyalarning ekologik mas’uliyatga sodiqligini ko‘rsatadi va shaffoflikni oshirishi mumkin. Global miqyosda o‘sib borayotgan bozor, Garchi hozircha umumiy sukuk va yashil obligatsiya bozorlarining kichik bir qismini tashkil etsa ham,

yashil sukuk bozori islom moliyasi markazlarida va undan tashqarida barqaror moliyalashtirishga e'tibor kuchayishi bilan o'smoqda. Malayziya va Indoneziya kabi davlatlar suveren yashil sukuklarni chiqarishda yetakchi bo'lib kelmoqda. O'zbekistonda ham "yashil sukuk"ni joriy etish imkoniyatlari muhokama qilinmoqda va bu borada BMTTD kabi tashkilotlar ko'mak bermoqda.

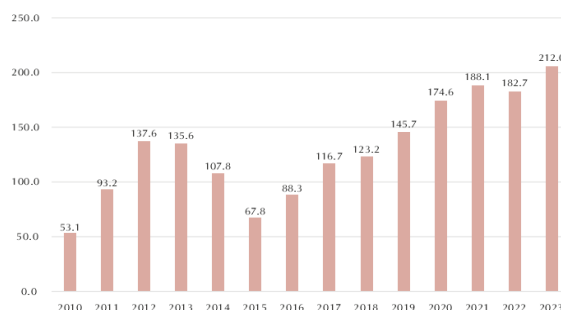
Islom moliyaviy xizmatlari sanoati rivojlanib bormoqda va so'nggi yillarda bir nechta yangi yurisdiksiyalar va ko'plab korporativ va kichik va o'rta korxonalar sohaga ichki yoki xalqaro sukuk chiqarish orqali kirib kelgan. Bundan tashqari, Sukuk o'ziga jalb qildibir qator yangi emitentlar, ba'zi yirik emitentlar esa ikkilangan transh taklifidan (Sukuk va an'anaviy obligatsiya) foydalanadilar, shuning uchun ikkalasi ham Shariatga muvofiq va an'anaviy investorlar emissiyada ishtirok etishlari mumkin.

2023-yilda jahon sukuk emissiyasi tarixiy yuqori ko'rsatkichga yetib, 212 milliard dollarni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 16% ni tashkil etadi. O'sish uzoqroq tenor Sukukning chiqarilishi bilan mustahkamlandi. 15 yildan 50 yilgacha, asosan Malayziya, Indoneziya va Saudiya Arabistonining suveren va kvazi-suveren subyektlari tomonidan. Sukuk bozori nisbatan konsentratsiyalangan bo'lib qolmoqda, unda 843 milliard dollarlik sukukning 90 foizdan ortig'i to'lanmagan. Malayziya, Indoneziya, Turkiya va GCC mintaqasi kabi cheklangan miqdordagi asosiy bozorlarga to'g'ri keladi. Shunga qaramay, bu asta-sekin yaxshilanmoqda, chunki Pokiston, Bangladesh, Misr, Nigeriya va boshqa mamlakatlar kabi yangi yurisdiksiyalar paydo bo'lmoqda. Afrikada Sukuk bozoriga tobora ko'proq jalb qilinmoqda. Bundan tashqari, yangi bozorlar qo'shilmoqda - Misr va Filippin birinchi marta suveren xalqaro sukukni chiqardi.[5]

Quyidagi 1A (i) grafikda ko'rsatilganidek, 2023-yilda qisqa muddatli sukuk emissiyasi hajmi 72,7 milliard AQSH dollarini tashkil etdi. 2022-yilga nisbatan emissiya 62,7 milliard AQSH dollarini tashkil etdi, bu foizda ikki xonali o'sishni anglatadi. 15,99% sh.b. Shuni ham ta'kidlash kerakki, uzoq muddatli emissiyada ham yillik 16,08% ga o'sish qayd etildi. 2023-yilda emissiya hajmi 139,3 milliard dollarni tashkil etdi, 2022-yilga nisbatan emissiya hajmi 120,0 milliard dollarni tashkil etdi.

2023-yilda xalqaro sukuk emissiyalari jami 52,7 milliard AQSh dollarini tashkil etdi, bu 2022-yildagi 35,7 milliard AQSh dollariga nisbatan 17 milliard AQSh dollariga yoki 47,61 foizga o'sishni anglatadi. 2023-yil davomida emissiya hajmi uzoq muddatli sukuk emissiyalari bilan bir qatorda qisqa muddatli sukuk emissiyalarida ham o'sishni qayd etdi. Bu sukuk o'zining jozibadorligini va o'sish tendentsiyasini saqlab qolishining aniq belgisidir.

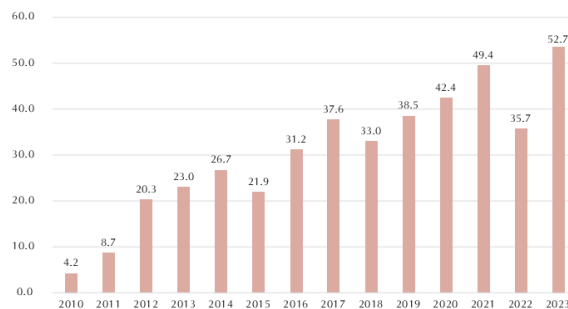
Chart 1A: Total Global Sukuk Issuances - All Tenors, All Currencies, in USD Billion

Total Global Sukuk Issuance USD 2.00 Trillion (JAN 2001 - DEC 2023)
Source: IIFM Sukuk database

1-rasm. Umumiy sukuk emissiyasi. Manba: IIFM (international Islamic financial markert) sukuk report

Chart 1B: Total International Sukuk Issuances - All Tenors, All Currencies, in USD Billion

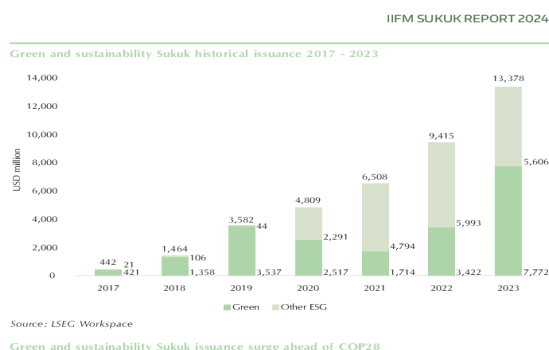

Total International Sukuk Issuance USD 470.16 Billion (JAN 2001 - DEC 2023)
Source: IIFM Sukuk database

2-rasm. Umumiy halqaro sukuk emissiyasi. Manba: IIFM (international Islamic financial markert) sukuk report

Yashil sukuk – bu nafaqat shariat qoidalariga mos keladigan, balki mablag'larni ekologik jihatdan mas'uliyatli loyihalarga yo'naltiradigan innovatsion moliyaviy vositadir. Bu esa yanada yashil va barqaror kelajakka qarab qo'yilgan muhim qadamdir. 2017-yilda Malayziyaning Tadau Energy kompaniyasi tomonidan ilk bor chiqarilishi va 2018-yilda Indoneziyaning suveren benchmark

sukuk debyutidan buyon yashil sukuk mashhurlikka erishdi. 2023-yilda 13,4 milliard AQSH dollari miqdorida barqaror sukuk chiqarildi, bu 2022-yildagi 9,4 milliard AQSH dollariga nisbatan sezilarli o'sishni ko'rsatadi. COP28 konferensiyasi oldidan Birlashgan Arab Amirliklari emitentlari tomonidan energiya o'tishiga e'tibor qaratgan holda rekord darajadagi 3,9 milliard AQSH dollari jalb qilindi. Ushbu emissiyalardan tushgan mablag'lar mintaqadagi barqaror infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishga yo'naltiriladi. So'nggi COP konferensiyalari, xususan COP27 va COP28, islom moliyasi sanoatiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, yangi yutuqlarga yo'l ochdi va barqaror moliyalashtirish yechimlariga bo'lgan dolzarb ehtiyojni ta'kidladi.

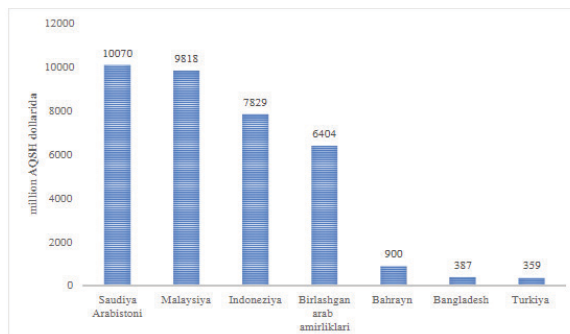
3-rasm. Yashil sukuk emissiyasi.

Manba: IIFM (international Islamic financial markert) sukuk report, LSEG Workspace

2022-yildan buyon kuzatilayotgan makroiqtisodiy qiyinchiliklarga qaramay, yashil va barqaror sukuk emissiyasi o'zining kuchli o'sish sur'atini saqlab qoldi. Bu 2017-yilda bozor tashkil etilganidan buyon yillik emissiyaning ketma-ket yettinchi rekord ko'rsatkichidir. 2023-yilda yashil va barqaror sukukning umumiy emissiyasi 13,4 milliard AQSH dollariga yetdi, bu 2022-yildagi 9,4 milliard AQSH dollarining yillik ko'rsatkichidan oshib ketdi. 2023-yil oxiriga kelib, yashil va barqaror sukuk umumiy yashil va barqaror obligatsiyalar emissiyasining 1,6 foizini va umumiy sukuk emissiyasining 6,2 foizini tashkil etdi.

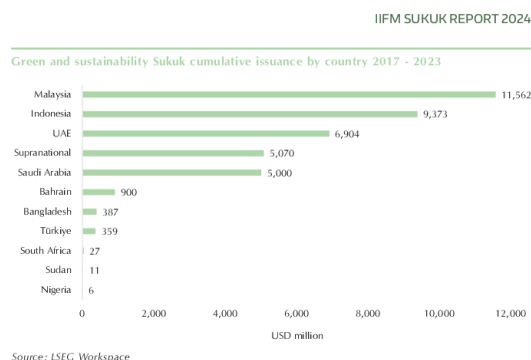
So'nggi yillarda sukuk bozori uchun foydali bo'lgan tendensiya atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) bilan bog'liq yo'nalishlarda chiqarilgan sukukka bo'lgan qiziqishning ortishidir. Quyidagi gistogrammada yashil sukuklar bo'yicha eng yetakchi davlatlarni ko'rish mumkin. Ushbu davrga kelib, 2023-yilning birinchi

to'qqiz oyi davomida chiqarilgan ESG sukukning eng katta ulushi banklar hissasiga to'g'ri kelgan, bu umumiy emissiyaning 27% ini tashkil etdi. Ularning aksariyati Saudiya Arabistoni va BAAda joylashgan.

4-rasm. Yashil sukukning mamlakatlar bo'yicha jami emissiyasi.

Manba: IIFM (international Islamic financial markert) sukuk report

5-rasm. Yashil sukuk emissiyasi.

Manba: IIFM (international Islamic financial markert) sukuk report, LSEG Workspace

Bundan tashqari, mintaqadagi bir qator suveren emitentlar, jumladan Sharja hukumati ham energiya o'tish kun tartibiga kuchli e'tibor qaratilayotgan bir paytda yashil va barqaror moliyalashtirish tizimlarini joriy qila boshladi. Ushbu tendensiyaning davomi sifatida Ummon va Saudiya Arabistoni hukumatlari o'zlarining barqaror va yashil moliyalashtirish tizimlarini e'lon qildilar. Bu esa ularning davlat moliya vositalari qatoriga yashil va barqaror obligatsiyalar hamda sukukni kiritish uchun zamin yaratdi.

XULOSA

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki innovatsion faoliyatlarni moliyalashtirishda, an'anaviy

moliyalashtirish vositalariga muqobil raviishda, bugunga kelib “Yashil” sukuk keng qo‘llaniluvchi vositalardan biriga aylanib bormoqda. Va buni yurtimizda joriy qilish borasida ko‘plab ishlar amalga oshirib borilmoqda.

Yashil sukuk – korxonalarning innovatsion faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadigan zamonaviy moliyaviy vositadir. Ular nafaqat islom moliyasi tamoyillariga mos keladi, balki ekologik toza va barqaror loyihalarni moliyalashtirish orqali korxonalarning innovatsion rivojlanishiga yangi imkoniyatlar yaratadi.

Yashil sukuklar korxonalarga qayta tiklanadigan energiya, energiya samaradorligi, barqaror transport va boshqa “yashil” texnologiyalarni joriy etish uchun zarur bo‘lgan mablag‘larni jalb qilish imkonini beradi. Bu esa, o‘z navbatida, ularning operatsion xarajatlarini kamaytirishga, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga va yangi, ekologik toza mahsulot hamda xizmatlarni ishlab chiqishga turtki beradi. Bundan tashqari, yashil sukuklarni chiqarish korxonalarning obro‘cini oshiradi, investorlar va iste’molchilarning ekologik mas’uliyatga bo‘lgan talablariga javob berishga yordam beradi. Bu esa, ularning bozor pozitsiyasini mustahkamlaydi va raqobatbardoshligini oshiradi.

Yashil sukuklar korxonalar uchun innovatsion faoliyatni rivojlantirish, barqarorlikka erishish va yangi bozor imkoniyatlarini yaratishda strategik ahamiyatga ega bo‘lgan moliyaviy instrument hisoblanadi.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda ham ekologiya, insonlar sog‘lig‘ini asrashga qaratilgan ulkan ishlar olib borilmoqda. Jumladan, joriy yilda Toshkentda Istiqbolli loyihalar milliy agentligi, Islom taraqqiyot banki, BMTTD hamda Istanbul Xususiy sektorni rivojlantirish xalqaro markazi (ICPSD) hamkorligida tashkil etilgan O‘zbekistonda islom moliyasi va yashil sukuk bo‘yicha ikki kunlik trening tashkil etildi. Trening davomida yashil sukukni muvaffaqiyatli ishga tushirish va ishlatish uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Yashil sukukning chiqarilishi va muomalasini tartibga solish bo‘yicha me’yoriy-huquqiy bazani yaratish, ilg‘or tajriba va standartlarni o‘rganish va qo‘llash maqsadida xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, shuningdek, mahalliy va xalqaro sarmoyadorlarning xabardorligi va ishonchini oshirish bo‘yicha ishlar yuzasidan batafsil

ma’lumot almashindi (O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-sentabrda PF-158 son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>

2. 2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasi // <https://lex.uz/uz/docs/-6102462>

3. IIFM (international Islamic financial market) sukuk report // <https://iifm.net/sukuk-reports>

Sukuk bo‘yicha IIFM hisoboti. Global sukuk bozorini kompleks o‘rganish // <https://iifm.net/sukuk-reports>

5. IIFM (international Islamic financial market) sukuk report // // <https://iifm.net/sukuk-reports>

6. OECD. Financing Uzbekistan’s Green Transition: Capital Market Development and Opportunities for Green Bond Issuance. – Paris: OECD Publishing.